

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09.«19»

ВАЛ.ШЕВЧУК І ПОСТМОДЕРНІЗМ

Т.А.Белоброва

кандидат філологічних наук, доцент,

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

У цій статті розглядається проблема постмодернізму як форма існування сучасної культури, ступінь вияву в творчості Вал.Шевчука естетики постмодернізму. Акцентується питання на різноаспектних специфічних засобах образотворення в романі «Око прірви» та виділенні загальних ознак стилю письменника. Аналіз супроводжується зіставленням з іншими творами Вал.Шевчука.

Ключові слова: постмодернізм, еkleктизм, фрагментарність, інтертекстуальність, мімесис.

Проблема, пов'язана із розумінням постмодернізму як форми існування сучасної культури, цікавить наразі багатьох вчених, які намагаються з'ясувати особливості розвитку сучасного мистецтва. Філологи, культурологи, філософи багатьох країн намагаються визначити загальносвітові особливості постмодернізму та його національні варіанти. Своєрідною є ситуація в межах країн колишнього СРСР. Неможливість своєчасної перцепції світової літератури ХХ століття призвела до «винаходу велосипеда», часткового дублювання естетичних відкриттів західної літератури.

Завданням статті є ступінь вияву в творчості письменника естетики постмодернізму. Актуальність питання про постмодернізм полягає в важливості даної проблеми на сучасному етапі розвитку культури.

Стисло оглянемо присвячені творчості Валерія Шевчука наукові праці.

М.Павлишин у низці статей аналізує роман «Дім на горі», порівнює Шевчука з творцями «химерної» прози (корінням якої визначає не Котляревського, а котляревщину), наголошує на інтелектуальності Шевчука.

П.Майдаченко у праці «Комічне в сучасній українській прозі» теж аналізує «Дім на горі», але цілком у контексті «химерної» прози (В.Дрозд, Є.Гуцало).

А.Кравченко у праці «Художня умовність в українській радянській прозі» подає блискучий аналіз форм художньої умовності й розглядає її на прикладі «химерної» прози, але робить при цьому досить істотні й правомірні зауваження щодо стильової манери Шевчука (хоча з його твердженнями про «химерність» творів цього письменника погодитись не можна), зокрема:

«В.Шевчукові не завжди вдається «оживити» розлогі описи. Нерідко вони занадто розростаються і можуть бути як продовжені, так і скорочені без помітної шкоди для твору. Крім того, проблематика зображувального плану іноді досить незначна, справді важливі питання “винесено” в ідейний підтекст образів, через те художнє вирішення їх видається дещо умоглядним, мало зіпертим на реальне життя» [3, 82].

Критик також наголошує на важливості інтелектуального начала в творчості письменника.

Л.Донченко у дисертації «Художня модель національної ідентичності в текстах Валерія Шевчука» розглядає творчість письменника під кутом зору виведення ним певних національних орієнтирів, а також з'ясовує використані прозаїком етнокультурні міфологеми.

Л.Тарнашинська у праці «Художня галактика Валерія Шевчука» аналізує творчість письменника в контексті світової літератури, наголошуючи на філософських проблемах

екзистенціалізму (абсурд, ескапізм, свобода вибору). Крім того, численні статті в періодиці досліджують твори письменника в різних аспектах.

У цій статті спробуємо з'ясувати, якою мірою Вал.Шевчук є постмодерністом. Спочатку приблизно визначимо головні ознаки постмодернізму, спираючись на різні джерела (зокрема, праці М.Епштейна, Н.Маньковської, У.Еко, М.Павлишина, вітчизняні видання, присвячені цій проблемі). Зрозуміло, що це визначення ознак дуже приблизне, оскільки проблема дефініції постмодернізму є чи не найважчою через неможливість погляду звіддалік, вченим доводиться аналізувати те, що відбувається навколо; крім того, справа ускладнюється тією кардинальною зміною парадигми всіх понятійних сфер, яка фіксується наразі вченими найрізноманітніших галузей філософії, науки, культури: «З'явилася потреба в цілковито новому типі організації наукової свідомості, який оперує не окремими смислоорганізуючими одиницями, а відношеннями, сукупностями відмінностей» [1, 67]. Але при всій складності дослідники з великою наполегливістю працюють у цьому напрямку, визначаючи ознаки постмодернізму, як форми сучасної науки, культури, філософії. Отже, спробуємо об'єднати по можливості найбільше даних і перелічити ці ознаки.

Ознаки постмодернізму:

- 1) розчарування в раціоналізмі, відмова від світоглядів, що все пояснюють;
- 2) принциповий еkleктизм, фрагментарність, монтаж, розірвана свідомість;
- 3) прагнення охопити сучасним мистецтвом досвід світової художньої культури шляхом іронічного її цитування; змішування жанрів, стильовий синкретизм;
- 4) гра;
- 5) увага до «великих» стилів, їх відтворення (характерно для українського та російського постмодернізму);
- 6) відмова від мімесису й зображального начала;
- 7) невизначеність, культ незрозумілого, помилок, пропусків; підкреслення нестабільності й умовності всіх значень;
- 8) світ розуміється як текст, як нескінченне перекодування й гра знаків, поза якими неможливо знайти означене, «речі», «істину» самих по собі;
- 9) поява усвідомлення відносності й контекстуальності кожного мовлення; звідси – множинність інтерпретацій тексту, оскільки в нього заздалегідь незакладений моральний імператив;
- 10) текст розуміється інтертекстуально як гра свідомих і несвідомих запозичень, цитат;
- 11) відчуття перебування «після» історії: в часі не процесуальному, зорієнтованому на наближення до певної мети, а просто теперішньому; «Історія» закінчилася, час влаштовуватися в сучасному;
- 12) замість категорій єдності й протилежності висуваються категорії відмінності й інакшості, які визначають цінність «іншого», того, що виходить за межі даної системи;
- 13) будь-яка ієрархія цінностей, зокрема, протиставлення «елітарне – масове», «центр – периферія», «глобальне – локальне»;
- 14) революційна опозиція суспільству, авангардистський виклик традиції, – знімаються заради існування самоцінних культурних моделей; деканонізація;
- 15) зближення культури високої й масової, інтерес до читання як основа маскульту стає важливим чинником при творенні літератури «високої»;
- 16) колишні маргінальні групи та субкультури виходять на перший план (фемінізм, гомосексуалізм, постколоніалізм);
- 17) плюралістичний всесвіт; багатоваріантність істини, оскільки текст є відкритою структурою і читається не вглиб, а за допомогою різноманітних (і нескінчених) контекстів, до яких підключається через цитати (вводить цитати автор, але кількість приєднаних таким чином контекстів від автора вже не залежить);
- 18) особистість, оригінальність, авторство розглядаються як ілюзії свідомості або умовні конструкції, за якими діють механізми знакових систем, мови, владних структур, що розподіляють функції між індивідами;

19) обов'язкове врахування аудиторії, орієнтація на публіку; залежність свідомості від засобів масової інформації, швидке до них пристосування й можливість рефлексії над ними.

Питання про часткову реалізацію ознак постмодернізму у творчості Вал.Шевчука постало, власне, з огляду на досліджуваний роман, на численні паралелі з культовим твором постмодернізму – романом У.Еко «Ім'я троянди» (зв'язок цих двох творів відзначає й Н.Білоцерківець у рецензії на роман «Око Прірви», не розвиваючи, втім, своє спостереження до обгрунтованого твердження). Н.Білоцерківець заявляє про інтертекстуальний характер твору, про подібність зовнішнього антуражу «Ока Прірви» і богословських диспутів до «Імені троянди». Жанр рецензії, певно, не дав дослідниці можливості розвинути думку про можливі паралелі.

Зупинимося на тому, що у творі Вал.Шевчука постмодерного, спробуємо з'ясувати, які саме із вище перерахованих рис присутні в його творчості. Сюжетні паралелі із «Ім'ям троянди» вказують на знайомство автора із цим твором (хоча й аксіоматичним уже є інтерес письменника до монастирів, монахів, святих і категорії святості взагалі, де ж бо ще він міг знайти кращу місцину для «духовного спитування» героїв, як не в монастирі, де й належить боротися зі слабкостями духу, але й де найбільші випробування).

Ознаки постмодернізму в романі «Око Прірви»:

- 1) інтертекстуальність; світ як текст, а текст як гра цитат (от тільки існує одна досить вагома в сучасному культурному контексті проблема: розуміти бароковий пратекст Вал.Шевчука здатен далеко не кожний читач, що говорить не стільки про низьку освіченість останнього, скільки про відсутність популяризації мистецтва цієї чи не найпотужнішої культурної доби серед наших сучасників);
- 2) змішування стилів, власне, увага до бароко як до визначного явища нашої культури (рімейк «великого» стилю, який М.Павлишин визначив як «передчасно постмодерністичний» з огляду на такі його риси: поєднання високого й популярного, міжнародного й місцевого, релігійного й світського, жартівливість, іронія, самоусвідомлення, багатокультурність, толерантність [4]);
- 3) поєднання бароко та постмодернізму виявляється й в тотальній цілісності [світ, Бог – усе Єдине, Книга, (інтер)текст];
- 4) гра (розширене тлумачення теорії Гейзінги);
- 5) розчарування в раціоналізмі, відсутність спроби відповісти на всі питання, а відповідно, й припущання множинності істини (плюралізм рішень);
- 6) багатомірна парадигма мислення на основі доповнювальності, що реалізується через широке використання снів у творі;
- 7) орієнтація на остаточну невизначеність, незрозумілість, таким чином, підкреслення умовності всіх значень, бо ж вони в будь-яку мить можуть змінитися на свою протилежність); тобто, реалізується твердження про відносність і контекстуальність кожного мовлення; цей принцип розкривається в тому, що роман не розрахований на остаточну інтерпретацію подій, розкриття таємниці;
- 8) реалізація постулату цікавості твору, захоплюючий сюжет, що є уподібненням, хоча б зовнішнім, масовій літературі (в досліджуваному романі це використання пригод, таємниці, фантастика). Г.Бергер (американський дослідник феномену масової літератури) стверджує, що людина має дві первинні потреби: потребу миру, спокою, безпеки, звичності, майже одноманітності і потребу переживань, небезпеки, невизначеності, ризику, неприємностей, напруги, загрози, невідомого, таємниці. Обидві задовольняє масова література, а Вал.Шевчук використовує другу з них для зацікавлення читача, але цим і обмежується зв'язок із масовою літературою. Дж.Кавелті (інший американський дослідник такого виду творчості) визначає різницю між нею та «справжньою» літературою з погляду невизначеності та ідентифікації читача. Невизначеність міметичної літератури (як дослідник називає справжню літературу) полягає в тому, що вона намагається аналізувати життя, а неостаточність цих висновків (адже хто зможе пізнати життя до кінця?) визначає невизначеність твору. Щодо ідентифікації зачитуємо: «Оскільки метою міметичної літератури є зображення дій, які повинні зіштовхнути нас із реальністю, письменникам необхідно змусити нас відчутти близькість із

персонажами, чії долі виявляють невизначеність, обмеженість і нерозв'язність таємниць реального світу. Ми повинні навчитися впізнавати й приймати нашу спорідненість із героями, мотивами й ситуаціями, до яких ми навряд чи були б причетні у звичайному житті. Процес ідентифікації в міметичній літературі охоплює усвідомлення і своєї відмінності від персонажа й одночасно, нехай мимовільної, але досить глибокої причетності до його дій» [2, 46]. Саме це зустрічаємо при аналізі творчості Вал.Шевчука. І природа невизначеності, і тип самоідентифікації читача із героєм постулюють цілковиту «немасовість» творів письменника (поза ідеологічною навантаженістю).

Отже, елементи постмодернізму у творчості Вал.Шевчука наявні, але тільки елементи. Це доводить, що Шевчук – не постмодерніст, оскільки багатьох обов'язкових рис у нього нема. Зокрема, відсутня необхідна для нового мистецтва руйнація ієрархії традиційних цінностей: бачимо, що письменник цілком однозначно, без інакомовлення повертає героя наприкінці твору до найвищої цінності людства непостмодерної доби – до Бога (постмодернізм не завжди остаточно заперечує Вищу Волю, але ніколи не говорить про це безпосередньо, використовуючи іронію, пародію для приховування серйозного ставлення до чогось. Саме такий прийом виявляє С.Кузнецов у творі В.Пелєвіна «Чапаев и Пустота», зазначаючи, що використана в романі буддійська традиція пародіювання езотеричних знань є наразі єдиним шансом передати Послання, «не опошлив его»).

Крім того, Вал.Шевчук орієнтується в творі на майбутню читацьку інтерпретацію використаних у творі символів, знаків певних понять. Подібні твердження жодною мірою не супроводжуються різноманітними оцінними акцентами; їх не можна вважати останнім словом, оскільки розвиток мистецтва на сучасному етапі завжди оцінити найважче, коли навіть вчені світового рівня сперечаються щодо сутності і значення постмодернізму, не маючи певності навіть у наявності досліджуваного явища. Отже, як і сам Валерій Шевчук, спробуємо уникнути остаточної відповіді на поставлені питання, залишаючи її пошук відкритим.

1. Вайнштейн О. Постмодернизм: история или язык? // Постмодерн в философии, науке, культуре. Хрестоматия. – Харьков, 2000. – С. 64-67.
2. Кавелти Дж. Г. Изучение литературных формул / Дж. Г. Кавелти // Новое литературное обозрение. – 1996. – № 22. – С. 33-64.
3. Кравченко А. Художня умовність в українській радянській прозі / А. Кравченко. – К., 1988. – 255 с.
4. Павлишин М. Українська культура з погляду постмодернізму // М. Павлишин. Канон та іконостас. – К., 1997. – С. 213-222.

Белоброва Т. А. Вал.Шевчук и постмодернизм.

В этой статье рассматривается проблема постмодернизма как форма существования современной культуры, степень проявления в творчестве Вал.Шевчука эстетики постмодернизма. Акцентируется вопрос на разноаспектных специфических средствах образотворчества в романе «Глаз пропасти» и выделении общих признаков стиля писателя. Анализ сопровождается сопоставлением с другими произведениями Вал.Шевчука.

Ключевые слова: постмодернизм, эклектизм, фрагментарность, интертекстуальность, мимезис.

Byelobrova T. A. Val.Shevchuk and Postmodernism.

The article touches upon the problem of postmodernism as a form of existence of modern culture, the degree of manifestation of postmodernism aesthetics in Val.Shevchuk's creative works. On various particular means of image creativity in the novel «Eye of the abyss» are paid attention to. Common features of the writer's style are singled out. The analysis is accompanied by the comparison with other 21 works written by Val.Shevchuk.

Key words: postmodernism, eclecticism, fragmentation, intertextuality, mimesis.